

Арістов Вадим Юрійович
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
відділу науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
aristov3000@ukr.net

Vadym Yu. Aristov
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Research Fellow,
Department of Scientific Publishing,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

ЗОШИТ МАКСИМА БОДЯНСЬКОГО З ФОНДІВ НМІУ

MAKSYM BODYANSKYI'S NOTEBOOK FROM THE NMHU FUNDS

Анотація

Статтю присвячено зошити, що належав Максиму Бодянському, батькові українського вченого Осипа Бодянського. Цей унікальний документ досі не був відомий широкому загалу науковців. Рукопис містить записи, зроблені Максимом Бодянським і кількома іншими людьми між кін. XVIII ст. й 1819 р.

Ключові слова: М. Г. Бодянський, І. Г. Базилевський, А. О. Титов, НМІУ.

Abstract

The article is about a notebook which belonged to Maksym Bodyanskyi, the father of Ukrainian scholar Osyp Bodyanskyi. This unique document was not still known in the scholarship. The manuscript contains the notes made by Maksym Bodyanskyi and several other persons in the period from the late 18th c. and 1819.

Key words: M. H. Bodyanskyi, I. H. Bazylevskyi, A. O. Tytov, NMHU.

Про родину видатного українського археографа Осипа Максимовича Бодянського (1808–1877) інформації мало, вона міститься переважно в його листах до батька, Максима Гавриловича (1783–1846), які видав російський (ростовський) колекціонер А. О. Титов (1844–1911)¹. Але, на щастя, є унікальний документ, що дозволяє побачити М. Г. Бодянського не тільки як адресата листів сина, а й через його власні тексти. Ба більше, це джерело відкриває вікно в життєвий світ не лише родини Бодянських, а також їхніх сусідів по селищу Варви Полтавської губернії на території колишнього Гетьманства.

Йдеться про рукописний зошит-конволют, що зберігається у фондах Національного музею історії України (далі – НМІУ), інв. № РД–200. Він містить тексти лікарських та господарських порад і рецептів, а також різноманітні записи (детальніше нижче). У статті проаналізуємо історію цього рукопису, його склад, походження та особливості змісту.

Варви – Ростов – Київ

Зошит належав М. Г. Бодянському, а після його смерті в 1846 р. потрапив до О. М. Бодянського. Рукопис має штамп “Бібліотека О. И. Бодянского” (напевно, помилка; правильними ініціалами мали бути “О. М.” або “І. М.” – “Осип Максимович” або “Іосиф Максимович”). Крім того, на ньому міститься штамп “Бібліотека А. Титова № 4091”. Зошит потрапив до А. Титова в 1880 р., коли вдова О. М. Бодянського продала йому значну частину бібліотеки свого чоловіка². За три роки цей рукопис разом із іншими матеріалами увійшов до колекції Ростовського музею старожитностей у Ростові Великому, заснованого за ініціативи та всебічного сприяння А. Титова. Там зошит М. Г. Бодянського зберігався і після смерті засновника установи та за радянської влади. Про це свідчить штамп закладу, що відображає нову (з 1918 р.) назву і пореформенну орфографію: “Ростовский музей древностей. Рукописный Отдел. Инв. 39 588 Поряд. 2185”.

Подальша доля зошита трохи заплутана. Можна стверджувати, що зошит М. Г. Бодянського вилучили з колекції А. Титова й перевезли до Києва в сер. XX ст.³ Аналогічну долю мав медичний poradnik, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (фонд 30, № 132) і який також належав до колекції О. М. Бодянського, був викуплений А. Титовим в удови вченого, зберігався в Ростовському музеї старожитностей, а потім зник із зібрання А. Титова, опинився

1 *Титов А. А.* Письма О. М. Бодянского к отцу // Чтения в Обществе истории и древностей российских. 1893 год, кн. 3. – Москва, 1893. – С. I–X, 1–66.

2 *Василенко Н. П.* О. М. Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии. – Киев: Типография Императорского университета Святого Владимира, 1904. – С. 194.

3 Детальніше про долю рукописів із колекції А. Титова в зібранні НМІУ див.: *Арістов В. Ю.* Невідомі рукописи колекції А. О. Титова із фондів Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 4. – Київ: НМІУ, 2019. – С. 141–144.

в Києві й 1968 р. його придбав Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР у букіністичній книгарні⁴.

Таким чином, здійснивши подорож до Ростова, зошит М. Г. Бодянського повернувся на батьківщину.

Склад рукопису

Рукопис інв. № РД–200 має 84 аркуші. Він має таку структуру:

Арк. 1 – “*Сия тетрадь принадлежит диаконскому сыну Максиму Бодянскому 1805-го*”.

Арк. 1зв. – 8 – медичний poradник. Заголовок “*Разныя вѣмѣтъ [нерозбірливо – А. В.] достойны примѣчанія*”.

Арк. 8зв. – 11зв. – правила пристойної поведінки в суспільстві. Заголовок “*Сокращеніе науки бытъ учтивымъ*”.

Арк. 12–25зв. – інший, підшитий, зошит. Угорі: “№ 66”.

Арк. 12–25зв. – медичний poradник.

Арк. 12–13 – зміст медичних porad із 52 пунктів.

Арк. 13зв. – 25зв. – текст медичних porad із 47 (замість 52) пунктів. Заголовок “*Разныя выписки для здравія челоувѣческаго*”.

Арк. 23зв. – 25зв., пункт 47 – віршований текст про здоров’я. Початок: “*Хоцеши ли челоувѣче быти въ здравіи...*”.

Арк. 26–38 – медичні, господарські й ветеринарні poradи.

Арк. 26–27 – зміст медичних porad із 40 пунктів.

Арк. 28–38 – текст porad.

Арк. 38зв. – 40зв. – порожні аркуші.

Арк. 41 – таблиця вруцеліто⁵.

Арк. 41зв. – 54 – медичний poradник.

Арк. 41зв. – 42 – зміст медичних porad із 37 пунктів.

Арк. 42зв. – 54 – текст медичних porad із 36 (замість 37) пунктів. Заголовок “*Выписка из Экономическаго Журнала, какъ помагать челоувѣку, естѣли случится бытъ въ болѣзни и прочимъ*”.

Арк. 54 – 54зв. Таблиці розрахунку Пасхи, вруцеліто.

Арк. 55 – 59зв., 72 – 84зв. – приплетені до зошита, писані іншим, менш охайним почерком.

Арк. 55зв. – 59зв. – медичні poradи. Заголовок “*Лѣчебникъ*”.

Арк. 55 – у центрі аркуша приписка “*Сии выписки достались от дворянина Ивана Григорьевича Базилевскаго, бывшего жителя села Савинец, а потом временно жившего в местечке Варвы, послед. в селе Даценках, 1819-го года Генваря 19-го числа, мне, священнику Варвинскому, Максиму Гаврилову сыну Бодянскому*”. Угорі і унизу – кілька приписок.

Арк. 60–71 – медичні poradи. Заголовок “*Лѣчебникъ отъ разныхъ болѣзней*”.

Арк. 71 – після тексту poradника внизу приписка тим самим почерком “*Переписаль оной лѣчебникъ копіею для себя 1817го года октября 16го во вторникъ, варвинский священникъ Максимъ Бодянский. Сей Лѣчебникъ самой простой переведень с полскаго на руской*”.

Арк. 71зв. – календарні нотатки: список років, коли “круг сонця” дорівнює одиниці: 1773, 1801, 1829, 1857, 1885, 1941, 1969, 1997. Нижче – короткі нотатки про чотири пори року.

Арк. 72 – 81зв. – медичні poradи.

Арк. 80зв. – “*сей Лѣчебникъ самой простой переведень съ полскаго на руской*”. Нижче на тому самому аркуші великими неохайними літерами “*Батюшка отецъ Григоріи*”.

Арк. 82 – нотатки церковного змісту (нерозбірливо).

Арк. 82зв. – 84зв. – замовляння і молитви на бджіл.

Арк. 84 – 84зв. – тропар преподобного Зосими Соловецького, глас 4.

Арк. 84зв. (останній аркуш) – схематичні записи генеалогічного змісту:

Романъ роди Іоанна роди Романа	Ирына роди Михаила: [нерозбірливо – А. В.] [нерозбірливо – А. В.] [нерозбірливо – А. В.] Феклу
--	--

Історія створення

Рукопис формувався з кін. XVIII ст. до 1819 р. Він має два умовні складники: основна частина рукопису, що від початку належала М. Г. Бодянському, та приплетені аркуші, отримані ним від дворянина І. Г. Базилевського⁶.

Дата філіграні на основній частині – 1804 р. Вона добре узгоджується із припискою М. Г. Бодянського, яка свідчить, що він почав заповнювати свій зошит у 1805 р.

4 Лікарські та господарські poradники XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1984 (Серія: Пам’ятки української мови). – С. 6–8.

5 З давньорус. въ руцѣ лѣто – “у руці рік”. Це метод усної лічби для визначення днів тижня за кількістю місяців, а рік – за допомогою пальців рук і спеціальних таблиць.

6 Варто згадати, що Іван Григорович був представником впливового у XVIII ст. старшинського роду Базилевських, див.: Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий // Русский Архив. – 1875. – Кн. 1. – № 1. – Москва: Типография Грачева и К°, 1875. – С. 95–97.

В основній частині рукопису, що належала Бодянському-батькові, простежуються два почерки. Один – рівний, дрібний і округлий (умовно – почерк Б) належить М. Г. Бодянському та засвідчений у його приписках від першої особи. Інший (умовно – почерк А) – похиллий, більший і менш охайний. Розподіл цих почерків такий:

Арк. 1 (приписка 1805 р.) – Б.

Арк. 1зв. – 11зв. (перші три рядки) – А.

Арк. 11зв. (з четвертого рядка й до кінця сторінки) – Б.

Арк. 12–18 (перші два й початок третього рядка) – А.

Арк. 18 (із третього до середини дванадцятого рядка) – Б.

Арк. 18 (із середини дванадцятого до середини чотирнадцятого рядка) – А.

Арк. 18 (із середини чотирнадцятого рядка) – 18зв. (до початку вісімнадцятого рядка) – Б.

Арк. 18зв. (з вісімнадцятого рядка) – 22зв. (початок другого рядка) – А.

Арк. 22зв. (із другого рядка) – 29 (до початку шістнадцятого рядка) – Б.

Арк. 29 (з шістнадцятого рядка) – 30 (до п'ятого рядка) – А.

Арк. 30 (з шостого рядка) – 31 (до тринадцятого рядка) – Б.

Арк. 31 (з чотирнадцятого рядка) – 38 (обрив тексту посередині сторінки на середині фрази) – А.

Арк. 41зв. – 49 (перші три рядки) – Б.

Арк. 49 (з четвертого рядка) – 54 – А.

Арк. 55 (основний текст посередині сторінки) – Б.

Арк. 60 (рядки 11–13) – третій почерк, що відрізняється і від А, і від Б.

Арк. 60 (з першого по десятий рядок і далі з чотирнадцятого) – 71зв. – Б. Помітна зміна: почерк Б набуває нахилу.

Власник почерку А був близькою до М. Г. Бодянського людиною. Аналіз розподілу почерків у рукописі дозволяє зробити висновок, що особа з почерком А почала заповнення зошита, а власник почерку Б долучився до роботи й потім повністю “перебрав естафету”. Це дає підстави стверджувати, що почерк А належить батькові М. Г. Бодянського – диякону Гаврилові Бодянському, або його брату – Іллі Гавриловичу (згодом – протоієрею).

Наступним, засвідченим у тексті, етапом формування зошита був 1817 р. Як свідчить приписка М. Г. Бодянського на арк. 71, він переписав собі медичний poradnik (“*льчебник*”) 16 жовтня вказаного року.

Відзначені М. Бодянським у примітках дати – 1805 і 1817 рр., ймовірно, фіксують два етапи формування рукопису, між якими була перерва. Перший етап датується приблизно 1805 р. Тоді зошит заповнювали дві особи (напевно, батько й син або брати). Другий етап датується близько 1817 р. На те, що між цими етапами пролягає значна часова дистанція, вказує зникнення почерку А (батько помер? / брат переїхав?) та деяка зміна почерку М. Г. Бодянського.

Помітно, що під час другого етапу формування тексту зошита М. Г. Бодянського переважає “медичний компонент” (тоді як під час першого етапу є нотатки й іншого змісту). Пояснення можна знайти у біографічних відомостях: діти М. Г. Бодянського, Осип і Федір, у юному віці важко хворіли, грошей на лікування (а також навчання Осипа) не вистачало⁷, тож батько видатного археографа мав усі підстави збирати лікарські рецепти.

Третій етап укладання зошита фіксує нотатка (Арк. 55) про те, що 19 січня 1819 р. М. Г. Бодянський отримав від дворянина І. Г. Базилевського аркуші з виписками, які було приєднано до означеного зошита. “Аркуші Базилевського” виникли не пізніше 1817 р. (див. далі). Втім, є підстави вважати, що їх створили наприкін. XVIII ст.

Річ у тому, що посередині Арк. 80зв. міститься приписка: “*Батьюшка отець Григорій*”. Тут не йдеться про священника, адже в українській традиції (зокрема в Гетьманщині) слово “батько” й похідні форми не використовували для позначення осіб духовного звання⁸. Тому, найімовірніше, йдеться про батька Івана Григоровича Базилевського, а автором приписки був сам Іван. Оскільки запис зроблено ще невпевненою, вочевидь, дитячою рукою, зробимо припущення, що це сталося задовго до 1817–1819 рр., коли І. Г. Базилевський уже був дорослим чоловіком. Із огляду на те, що точні роки його роки життя невідомі, припускаємо, що дитинство та юність І. Г. Базилевського припали на останню чверть XVIII ст.

Варте уваги й те, що приписка: “*Батьюшка отець Григорій*” розриває текст посередині сторінки, займаючи значне місце. Такі великі пропуски нетипові для решти тексту, отже приписка навряд чи була вставлена у наявну лакуну. Напевно, її зробили ще до того, як текст продовжили. Автор приписки, вочевидь, не та людина, яка створила основний текст, отже “аркуші Базилевського” заповнював не Іван, а його батько Григорій⁹.

Порівняння тексту переписаного М. Г. Бодянським у 1817 р. медичного poradnika (Арк. 60–71) із текстом на “аркушах Базилевського” (Арк. 55–59зв. та 72–81зв.), які він отримав у 1819 р., засвідчує їхню тотожність. Це дозволяє стверджувати, що в 1817 р. М. Г. Бодянський переписав нотатки І. Г. Базилевського, а в 1819 р. добув оригінал, який дбайливо долучив до власного зошита. Також це може свідчити про те, що восени 1817 р. І. Г. Базилевський тимчасово жив у Варві (про що сповіщає приписка М. Г. Бодянського на Арк. 55). Передати М. Г. Бодянському свої нотатки він міг під час від’їзду в 1819 р. з Варви.

Порівнюючи оригінальні записи І. Г. Базилевського з копією М. Г. Бодянського 1817 р., можна простежити специфіку його вибірки. Порівняно з “аркушами Базилевського”, скопійований М. Г. Бодянським у 1817 р. текст містить додаткові пункти, які, певно, містилися в оригінальних нотатках І. Г. Базилевського, проте не збереглися через втрату одного аркуша (їхній обсяг дорівнює приблизно одному аркушу, заповненому з обох боків). М. Г. Бодянський також змінив порядок

7 Тутов А. А. Письма О. М. Бодянского к отцу... – С. III–IV.

8 За цю підказку висловлюю подяку д. і. н. М. В. Яременку.

9 Надалі, пишучи про “нотатки І. Г. Базилевського” або “записи І. Г. Базилевського” матимемо на увазі не авторство, а приналежність рукопису на момент передачі її М. Г. Бодянському.

низки пунктів, зробив виклад упорядкованішим, виправив помилки (повтори слів). Зокрема, в “аркушах Базилевського” після примітки “*сей Лѣчебник самой простой переведень съ полского на русской*” (Арк. 80зв.) вписано ще кілька медичних порад (арк. 80зв. – 81зв.). Імовірно, Григорій Базилевський спочатку переписав зі свого джерела не весь текст, але вирішив завершити роботу й залишив примітку. Однак згодом, після появи запису його сина, Базилевський-батько поновив роботу та виписав додаткові поради. Роблячи собі копію, М. Г. Бодяньський упорядкував нотатки на власний розсуд і розмістив примітку: “*Сей Лѣчебникъ самой простой переведень с полского на русской*” наприкінці тексту. Нез’ясованим залишається питання, чи Г. Базилевський сам переклав “лѣчебник простой” “с полского на русской”, чи скопіював цю помітку зі свого джерела, як скопіював її М. Г. Бодяньський.

На відміну від частини конволюта, що належала Бодяньським, у частині Базилевських міститься низка приписок, не пов’язаних із основним змістом. Вони зосереджені на першій та останній сторінці. Цікаві приписки на першій сторінці “аркушів Базилевського” (Арк. 55). Їхнє розташування (одна – вгорі і три – внизу) щодо парадного запису М. Г. Бодяньського про одержання “сих выписок” від І. Г. Базилевського може свідчити про те, що ці приписки зроблені після вказаного парадного запису (припущення, що невідома особа свідомо залишала порожнім центр аркуша, а потім М. Г. Бодяньський вписав туди власний текст, є менш імовірною). Приписки зроблено неохайно, розібрати всі слова складно.

- 1) о здравии князя Павла, под[...] [...]уд Христофоръ ви[...] Александра и Катерины Евдокии
- 2) Июля 22 дня четврви (?) 28 пшеницѣ [...] проскуръ
- 3) невѣста паламаря [...] Марія [...]
- 4) прода[...] сухаря [...] [...]совка слѣпому [...]

Церковний характер наведених записів очевидний. Є підстави вважати, що вони належать самому М. Г. Бодяньському і були створені в 1819–1846 рр. Цікаво, що ці приписки зроблено на “аркушах Базилевського”, а не на оригінальних аркушах зошита М. Г. Бодяньського. Так само, слід гадати, рукою М. Г. Бодяньського на останній сторінці рукопису залишено схематичну приписку генеалогічного змісту (Арк. 84зв.).

Джерела тексту

Конкретні джерела основного змісту зошита інв. № РД–200 (медичних порад) з’ясувати важко. Зрозуміло, що найближчим контекстом медичних нотаток М. Г. Бодяньського й І. Г. Базилевського є тексти лікарських порадників і “травників”, що у значних кількостях побутували на території Лівобережної України (Малоросії) та Східної Європи у XVIII – першій пол. XIX ст. Такі збірки медичних рекомендацій створювали на основі аналогічних творів, писаних латиною, польською та німецькою мовами, й використовували в середовищі духовенства, міщанства та дрібної шляхти¹⁰.

Медичні порадники в Україні побутували здебільшого як рукописи, і копіювання М. Г. Бодяньським записів І. Г. Базилевського ілюструє спосіб поширення означених текстів. Проте М. Г. Бодяньський (та власник почерку А) в нотатках спирався і на друковані матеріали. Зокрема, медичні поради (Арк. 42зв. – 54) мають заголовок: “*Выписка из Экономического Журнала, какъ помагать человѣку, естли случится быть въ болѣзни и прочимъ*”. Це – посилання на видання “*Экономический магазин*” А. Т. Болотова, що друкувалося в Москві в 1780–1789 рр.¹¹. Наведені в зошиті М. Г. Бодяньського правила пристойної поведінки в суспільстві під заголовком: “*Сокращение науки быть учтивымъ*” (Арк. 8зв. – 11зв.) є виписками з російського перекладу французького твору “*Наука быть учтивымъ*”¹².

З огляду на це постає питання про обсяг доступної Бодяньським російської друкованої продукції. Йдеться про перекладні (з німецької чи французької) та, меншою мірою, оригінальні твори, які публікували у другій пол. XVIII ст. у Петербурзі та Москві¹³. Проте прямі посилання на російські видання не свідчать про те, що Бодяньські робили свої виписки безпосередньо з них: вони могли отримати їх через “другі руки” – з виписок, зроблених іншими людьми. Цей варіант імовірний, оскільки часова дистанція між створенням зошита і публікацією згаданих творів становить 25–30 років.

У кожному разі, завдяки зошитові інв. № РД–200 можна на мікроісторичному рівні простежити взаємодію різних “регістрів” писемної культури провінційного середовища дрібної шляхти та нижчого духовенства Лівобережної України (Малоросії). Слід визнати, що традиція рукописних збірників і персонального поширення текстів домінувала над традицією друкованого слова. Нерозвиненість книжкового ринку та значна вартість видань сприяла тому, що переписати (зокрема, у скороченому вигляді) було значно легше й дешевше, ніж придбати друкований примірник. Тоді як друкарський верстат уже здобув упевнену перемогу у Європі, що ознаменувало початок модерної доби, українська провінція ще жила домодерними чи, радше, ранньомодерними, практиками.

Окрім медичних порад, у зошиті М. Г. Бодяньського містяться інші тексти, варті уваги. Більшість із них зосереджено на “аркушах Базилевського”. Зокрема, це низка записів релігійно-філософського та магічного змісту. Яскравий приклад – текст на Арк. 80–80зв.: “*Внѣ круга естества находится порядокъ вещей изъ оныхъ непостижимыхъ судьбъ [?] – виправлено з іншого слова – А. В.]* безконечно производящихъ наши понятия зѣдѣлавшись енакожь по особливому благоволенію

10 Про жанр медичних порадників див.: *Костогриз К.* Медичні порадники Гетьманщини в системі вченої та популярної медицини // Український історичний збірник. – Вип. 19. – 2017. – С. 347–360; див. також: *Потебня А. А.* Малорусские домашние лечебники XVIII в. // Киевская старина. – Т. 38. – Київ, 1890. – С. 1–59 (“Приложения”); Лікарські та господарські порадники XVIII ст.

11 *Веселова А. Ю.* Журнали А. Т. Болотова “Сельский житель” и “Экономический магазин”: история издания // Вестник Московского университета. – Серия 10. Журналистика. – 2017. – № 5. – С. 142–168; *Кузнецов А. Е.* “Экономический магазин” А. Т. Болотова: тематика и внутренняя форма // Вестник Сургутского Государственного педагогического университета. – № 5 (26). – Сургут: Сургутский государственный педагогический университет, 2013. – С. 100–106.

12 *Наука быть учтивым / Переведен с французского языка [Иваном Крюковым].* – Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1774. – 42 с.

13 Перелік цих творів див.: “Редкие книги: XVIII век” / [Электронный ресурс]: СПб ГКУЗ “Городской центр медицинской профилактики”. – Режим доступа: http://gcmpr.ru/tematic_garebook18/ (дата обращения: 19.09.2019). – Название с экрана.

предвѣчнаго близкимъ къ намъ и драгоцѣннѣйшимъ нашимъ благимъ какъ скоро человекъ возвышенъ будетъ над собою несется къ нему и преклоняются симъ богъ глаголетъ къ нему и покрываетъ свои таинства являетъ ему свою волю, смертныя признайте законы; вѣрте поклоняйтесь повиноваться вотъ ваша доля драгоцѣнное его не к порабощенію вашему здѣланное но къ удержанію васъ отъ заблужденія дабы утвердить шествіе наше над пропастію по пути верховнаго блаженства”.

Джерело цитованого тексту точно встановити не вдається. Проте в ньому простежуються стилістичні перегуки з відомим твором О. М. Радищева “Подорож із Петербурга до Москви” (1790).

На останніх двох “аркушах Базилевського” (82зв. – 84зв.) вміщено замовляння і молитви, що мали сприяти плодючості бджіл. Тут само знаходимо уривок із тропаря преподобного Зосими Соловецького (пом. 1478), який разом із Савватієм заснував Соловецький монастир. Їх вшановували як “пчельников”, заступників бджолярів¹⁴. Отже, перед нами – приклади магічних текстів, у яких поєдналися християнські елементи з фольклорними мотивами. Наприклад, у кількох замовляннях із “аркушів Базилевського” поряд із “Отцем і Сином, і Святим Духом” згадується загадкова “царівна Мурафея Садуфея”, що вважається володаркою комах, зокрема бджіл:

Дай Боже добридень
Мурафея Садуфея дивная царевна
Посылаю я тебя
На божий свѣтъ на всякий цвѣтъ
Отца и сына и святого духа аминь.

Або інше замовляння:

Во име отца и сына и святого духа
Дай Боже добридень
Мурафея Садуфея дивная царевна
Не сиди не гуляй
Посылаю я въ чистое поле в густие лѣса
За густимъ медомъ за желтымъ воскомъ
Чтобъ ты ишла в поле
Съ широстию съ користию Господу богу
На хвалу и [? нерозб. – А. В.] господарю
О(т)ца и сына и святого духа аминь

На жаль, нині джерела й точні відповідники цих замовлянь виявити не вдалося, однак зрозуміло, що вони є прикладом народних магічних текстів, що містять поодинокі українізми (“Съ широстию съ користию”), але мають російське походження – можливо, старообрядницьке, з огляду на згадки св. Зосими. Слід зазначити, що М. Г. Бодянський не скопіював собі жодного із цих дивних філософських текстів, молитв і замовлянь: як “особа духовного звання”, він, напевно, ставився до них скептично.

Мова рукопису

Конволют рукопису інв. № РД–200 неоднорідний із мовного погляду. Цікавою є мова записів на “аркушах Базилевського” і першої частини зошита М. Г. Бодянського (Арк. Ізв. – 9). Цю мову можна визначити як український варіант російської. Орфографічні й морфологічні відхилення від традицій тогочасної російської літературної мови відбивають українську фонетику живої мови автора / перекладача текстів. Наприклад, літера “и” вживається замість етимологічної “ы” (волоси, язви, зыми, крило тощо) або навпаки “ы” – замість етимологічного “и” (Ирына). Спостерігається також гіперкорекція в написанні “ятя” (зѣма, дѣрка), що також вказує на україномовність того, хто писав. Помітні лексичні українізми (надъшесерце, рута, орѣхъ волоский, бавовна тощо). Здебільшого це побутові терміни, назви рослин, речовин тощо.

Доволі показовим є словосполучення “бѣшенои собака”, яке трапляється двічі (в тексті почерку А та в “аркушах Базилевського”). Тут слово “собака” чоловічого роду, як і в українській мові. Проте закінчення прикметника замість церковнослов’янського і українського “ый / ий” має російську розмовну форму “ой”. Це означає, що автор / перекладач тексту намагався писати російською, але допускав вимушені українізми у фонетиці, морфології та лексиці, зокрема тоді, коли не знав російського відповідника українського слова або правильної російської форми.

В опублікованих медичних порадниках сер. XVIII ст., що походять із Лівобережної та Правобережної України, трапляється багато полонізмів і латинізмів, а загалом мову цих творів визначають як староукраїнську. Медичні записи в зошиті М. Г. Бодянського відрізняються від них, оскільки не містять польських та латинських запозичень (хоча порадики із “аркушів Базилевського” був нібито перекладений “с полского”) й написані російською мовою. Водночас наявність у цій мові українських рис та типових помилок може означати, що автори / перекладачі означених записів, віддалившись від польських і староукраїнських літературних традицій, не зовсім опанували російську, ще незвичну в цій частині України.

Втім, безперечно, маємо справу із ситуацією, коли російська для українців Лівобережжя стала власною літературною мовою. Показово, що в дитячій приписці І. Г. Базилевського вжито суто російську форму “батюшка” (замість українського “бачечко / батько”) з невластивим українській мові суфіксом – ушк / юшк.

Порівняно з “аркушами Базилевського”, основна частина зошита, що належала М. Г. Бодянському, демонструє чистішу російську мову. Це стосується фрагментів, переписаних із “Экономического журнала” та “Науки бытъ учтивым”. Із огляду на це, можна припустити, що й інші “чисті” російські фрагменти, іноді з елементами церковнослов’янської мови (Арк. 13зв. – 25зв., 28–38), походять із російських друкованих видань. На це вказує й оформлення більшості сторінок із такими фрагментами – у вигляді таблиці з полями й нумерацією пунктів у тексті.

Нагомість першоджерела медичних записів І. Г. Базилевського поки встановити не вдалося. Імовірно, укладач “Лечебника” з “аркушів Базилевського” міг користуватися друкованими працями з медицини. Втім особливості стилістики й змісту цього тексту вказують радше на те, що його джерелами були більш “старосвітські” рукописні лікарські поради.

Розглядаючи зошит М. Г. Бодяньського цілісно, усвідомлюємо очевидний “внутрішній”, домашній, характер його текстів, не призначених для стороннього ока, які в дечому є навіть інтимнішими за листи. На відміну від офіційних документів чи призначених для публікації творів, ці записи створюють більший “ефект присутності” й відчиняють віконце у світ повсякденної історії родинно-сусідського кола О. М. Бодяньського. Отже, інв. № РД–200 в ширшому контексті є цінним джерелом із історії культурної ситуації кін. XVIII – поч. XIX ст. у полтавській провінції в середовищі нижчого духовенства і дрібної шляхти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристов В. Ю.* Невідомі рукописи колекції А. О. Титова із фондів Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 4. – Київ: НМІУ, 2019. – С. 141–144.
2. *Василенко Н. П.* О. М. Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии. – Киев: Типография Императорского университета Святого Владимира, 1904. – 231 с.
3. *Веселова А. Ю.* Журналы А. Т. Болотова “Сельский житель” и “Экономический магазин”: история издания // Вестник Московского университета. – Серия 10. Журналистика. – 2017. – № 5. – С. 142–168.
4. Зосима и Савватий / [Электронный ресурс]: Православная энциклопедия. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/200051.html> (дата обращения: 19.09.2019). – Название с экрана.
5. *Костогряз К.* Медичні поради Гетьманщини в системі вченої та популярної медицини // Український історичний збірник. – Вип. 19. – Київ, 2017. – С. 347–360.
6. *Кузнецов А. Е.* “Экономический магазин” А. Т. Болотова: тематика и внутренняя форма // Вестник Сургутского Государственного педагогического университета. – № 5 (26). – Сургут: Сургутский государственный педагогический университет, 2013. – С. 100–106.
7. *Лазаревский А. М.* Очерки малороссийских фамилий // Русский Архив. – Кн. 1. – № 1 – Москва: Типография Грачева и Ко, 1875. – С. 95–97.
8. Лікарські та господарські поради XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1984. – 128 с. (Серія: Пам’ятки української мови).
9. Наука быть учтивым / Переведен с французского языка [Иваном Крюковым]. – Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1774. – 42 с.
10. *Потебня А. А.* Малорусские домашние лечебники XVIII в. // Киевская старина. – Т. 38. – Киев, 1890. – С. 1–59.
11. Редкие книги: XVIII век / [Электронный ресурс]: СПб ГКУЗ “Городской центр медицинской профилактики”. – Режим доступа: http://gcmp.ru/thematic_rarebook18/ (дата обращения: 19.09.2019). – Название с экрана.
12. *Титов А. А.* Письма О. М. Бодянского к отцу // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – Кн. 3. – Москва, 1893. – С. I–X, 1–66.

REFERENCES

1. *Aristov V. Yu.* Nevidomi rukopisy kolekcii A. O. Tytova iz fondiv Natsionalnogo muzeyu istorii Ukrainy // Naukovyi visnyk Natsionalnogo muzeyu istorii Ukrainy. – Vyp. 4. – Kyiv: NMIU, 2019. – S. 141–144.
2. *Vasylenko N. P.* O. M. Bodyanskiy i ego zaslugi dlia izucheniya Malorossii. – Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Svyatogo Vladimira, 1904. – 231 s.
3. *Veselova A. Yu.* Zhurnaly A. T. Bolotova “Selskiy zhitel” i “Ekonomicheskij magazin”: istoriya izdaniya // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Seriya 10. Zhurnalistika. – № 5. – 2017. – S. 142–168.
4. Zosima i Savvatiy / [Elektronnyi resurs]: Pravoslavnaya entsyklopediya. – Rezhim dostupa: <http://www.pravenc.ru/text/200051.html> (data obrascheniya: 19.09.2019).
5. *Kostohryz K.* Medychni poradnyky Hetmanshchyny v systemi vchenoi ta populiarnoi medytsyny // Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. – Vyp. 19. – Kyiv, 2017. – S. 347–360.
6. *Kuznetsov A. E.* “Ekonomicheskij magazine” A. T. Bolotova: tematika i vnutrenniaya forma // Vestnik Surgutskogo Gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – № 5 (26). – Surgut: Surgutskiy gosudarstvennyi pedagogicheskij universitet, 2013. – S. 100–106.
7. *Lazarevskiy A. M.* Ocherki malorossiyskikh family // Russkiy Arkhiv. – Kn. 1. – № 1 – Moskva: Tipografiya Gracheva I K°, 1875. – S. 95–97.
8. Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII st. – Kyiv: Naukova dumka, 1984. – 128 s. (Seriya: Pamiatky ukrainskoi movy).
9. Nauka byt uchtivym / Pereveden s frantsuzskogo yazyka [Ivanom Kriukovym]. – Sankt-Peterburg: Tipografiya Akademii nauk, 1774. – 42 s.
10. *Potebnia A. A.* Malorusskie domashnie lechebniki XVIII v. // Kievskaya starina. – T. 38. – Kiev, 1890. – S. 1–59.
11. Redkie knigi: XVIII vek / [Elektronnyi resurs]: SPb GKUZ “Gorodskoy tsentr meditsinskoy profilaktiki”. – Rezhim dostupa: http://gcmp.ru/thematic_rarebook18/ (data obrascheniya: 19.09.2019).
12. *Titov A. A.* Pisma O. M. Bodyanskogo k ottsu // Chteniya v Obschestve istorii i drevnostey rossiyskikh. 1893. – Kn. 3. – Moskva, 1893. – S. I–X, 1–66.